

Den såkaldte uoversættelighed og tosprogsleksikografien

Autor(en): **Mogensen, Jens Erik**

Objektyp: **Article**

Zeitschrift: **Beiträge zur nordischen Philologie**

Band (Jahr): **37 (2004)**

PDF erstellt am: **28.06.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-858203>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

JENS ERIK MOGENSEN, KØBENHAVN

Den såkaldte uoversættelighed og tosprogsleksikografien

Det er en gammel diskussion, om det overhovedet kan lade sig gøre at oversætte. Som bekendt lancerede Sapir & Whorf – ud fra iagttagelser over Hopi-indianernes sprog og kultur sammenlignet med de europæiske sprog – i 1950'erne hypotesen om oversættelse som en principiel umulighed. Ved samtidig at operere med et Standard Average European modificerer de dog selv implicit deres tese, idet en sådan europæisk norm må antages at hvile på en mulighed for oversættelse i hvert fald mellem de enkelte europæiske kultursprog.¹ Er den Sapir-Whorfske hypotese det ene ekstrem, udgøres det andet af den rationalistisk begrundede tese om de sproglige universalier, Chomskys dybstruktur og teorien om, at alt kan oversættes.

Vel ikke mindst ud fra erkendelsen af, at oversættelse – trods de problemer, der givetvis er forbundet med bestemte ord og vendinger – hver dag praktiseres i stor stil (og med held), findes der imellem disse ekstremer talrige nuanceringsforslag. Et af dem, der har slået stærkest igennem, er differentieringen mellem følgende tre former for ækvivalens:

1. Fuldstændig ækvivalens (det, der i sit fulde indhold godt kan oversættes)
2. Partiel ækvivalens (det, der kun delvist kan oversættes) og
3. „Nul-ækvivalens“ (fravær af ækvivalens; det, der slet ikke kan oversættes).²

I dette bidrag skal ækvivalensspørgsmålet problematiseres ud fra spørgsmålet om såkaldt „uoversættelige“ ord i den bilingvale leksikografi. Udgangspunktet er, at en ordbog er et værktøj, hvis funktion er at sætte brugeren i stand til at afhjælpe bestemte, af den pågældende ordbogsredaktion nærmere definerede kommunikative vanskeligheder. En tosprogsordbogs typiske grundfunktioner er således at afhjælpe kommunikative vanskeligheder i forbindelse med:

- Oversættelse fra L1 til L2 („Hinübersetzung“)
- Oversættelse fra L2 til L1 („Herübersetzung“)
- Reception af tekster på L2
- Produktion af tekster på L2.

¹ Jfr. Koller (1979:143).

² F.eks. Svensén (1987:137-139).

Især ældre bilingvale ordbøger er desuden konciperet med henblik på reception og produktion på L1.³ Også hvad angår moderne bilingvale ordbøger er dette givetvis en udbredt, om end ikke-intenderet, funktion.

Svaret på spørgsmålet om, hvorvidt det kan lade sig gøre at oversætte, afhænger bl.a. dels af det ækvivalensbegreb, der opereres med (hertil nedenfor afsnit 1), dels af, om „oversættelighed“ sidestilles med „total ækvivalens“ (afsnit 2).

1. Ækvivalensbegrebet i oversættelsesvidenskaben og leksikografien

Det er klart, at der findes leksemer, som ikke uden videre kan oversættes til et tilsvarende leksemer i et andet sprog, fordi den ikke-sproglige virkelighed er leksikaliseret forskelligt i de to sprog. Der er her dels tale om de såkaldte „onomasiologiske huller“,⁴ dels om såkaldte „kulturbundne ord“. Hvad de onomasiologiske huller angår, har dansk – f.eks. i modsætning til tysk – leksikaliseret fænomener som *en stønner*, *en skrankepave* og *hentehår*. At leksemerne findes på dansk, men ikke på tysk, betyder dog ikke nødvendigvis, at der i det tysksprogede område ikke findes folk med hentehår, det, vi kalder for en stønner, eller en skrankepave; der findes blot p.t. ikke leksemer i tysk for fænomenerne (og muligvis har sprogbrugerne heller ikke i samme grad som danskere tanken rettet på dem). En anden kategori er de såkaldte „kulturbundne“ ord (hvilket egentligt er et lidt misvisende udtryk, eftersom alle ord i et sprog er bundet til en kultur). Betegnelsen refererer i oversættelsesmæssig sammenhæng til ord, der som referent har fænomener, der findes i den ene kultur, men ikke i den anden. Hvad hedder f.eks. *en kravlenisse*, *et mimrekort*, *en skibsøl*, *grundlovsdag*, *første g* eller *en sangskjuler* på tysk? Da referenterne ikke på tilsvarende vis findes uden for dansk kultur, vil de følgelig ofte ikke være leksikaliserede uden for dansk.

Der er i oversættelsesvidenskaben udviklet forskellige strategier til at udfylde disse såkaldte leksikalske huller.⁵ Ganske vist kan ikke alt oversættes til leksemer, men som bekendt kommunikerer vi ikke i isolerede leksemer; vi kommunikerer i tekster. Ved hjælp af hhv. omskrivninger og kortere eller længere forklaringer lykkes det i reglen at kommunikere – også om kulturspecifikke forhold.

Et eksempel på vellykket kommunikation på tysk om et kulturbundet fænomen i dansk – den ovennævnte *sangskjuler* – er følgende beskrivelse af danske konfirmationsritualer (fra en tysk ph.d.-afhandling):

„Zwischen den zahlreichen Gängen werden Lieder gesungen und Reden gehalten. [...] Die Lieder werden *in selbstgebastelten Behältern, zum Beispiel einer aufklappbaren dänischen Fahne*, verteilt. Die von nahen Angehörigen gedichteten Lieder (fünf ins-

³ Jfr. Mogensen (2000:66).

⁴ Jfr. f.eks. Zgusta (1971:325) og Petkov (2001).

⁵ F.eks. distancerer Koller (1979) sig fra den Sapir-Whorf'ske hypotese og indfører i stedet princippet om den „relative oversættelighed“.

gesamt) werden zu bekannten Melodien von allen gesungen. Das ist keineswegs familienspezifisch, sondern allgemein üblich.“⁶ [*min udhævning; J.E.M.*].

Sangskjuler realiseres ikke som leksem i den tyske tekst, men alligevel fungerer kommunikationen, idet den tyske læser får både en præcis beskrivelse af referenten, et eksempel, en situationsbeskrivelse og til sidst en kommentar om, at der er tale om noget, der er typisk for danske konfirmationsfester. Samme strategi kunne være anvendt i en oversættelse fra dansk til tysk, hvilket yderligere viser, at problemet ikke er begrænset til oversættelse, men vedrører den interkulturelle kommunikation som sådan.

Selv om *sangskjuler* altså er et „uoversætteligt“ ord, kan det lade sig gøre at „oversætte“ indholdet ved hjælp af en forklaring, således at det fungerer kommunikativt i teksten og i forhold til læseren.

Oversættelsesvidenskabens ækvivalensbegreb har sit fokus på *teksten* og står derved i modsætning til metaleksikografien, der i sit ækvivalensbegreb har fokus på *leksemet*. Således er, ifølge Zgusta (1984:94), „the bilingual lexicographer’s most important duty [...] to find in the target language such lexical units as are equivalent to the lexical units of the source language, and to coordinate the two sets“, og Wiegand (2003:8) anfører:

Sieht man von der bilingualen Parömiographie ab, dann geht es in der zweisprachigen Lexikographie gerade nicht um die Äquivalenz von Texten, sondern vor allem um die Äquivalenz von bedeutungstragenden Einheiten unterhalb des Satzranges.

Forskellen mellem oversættelsesteoriens og leksikografiens ækvivalensbegreb cementeres bl.a. af Rettig (1985, 94), der indfører en skarp skelnen mellem „oversættelse af en tekst“ og „ækvivalenter til et leksem“.⁷

I forbindelse med *sangskjuleren* ville oversættelsesteoretikeren altså anerkende den ovenfor citerede beskrivelse som en oversættelse, hvorimod leksikografen ville afvise den som leksikografisk ækvivalent.

2. Findes der „total ækvivalens“ på leksemetniveau?

Scholze-Stubenrecht (1995) opregner følgende områder, hvor to givne leksemer kan have ækvivalens:

1. Semantisk ækvivalens
2. Stilistisk ækvivalens
3. Pragmatisk ækvivalens

⁶ Kauke-Keçeci (2002:259).

⁷ „Oft findet man statt des Terminus ‘Äquivalent’ den Terminus ‘Übersetzung’. Wenn man zu dem, was im zweisprachigen Wörterbuch steht, ‘Übersetzung’ sagt, so ist dieser Terminus nicht mehr eindeutig auf die Übertragung von ganzen Texten in die Zielsprache zu beziehen.“ (Rettig 1985:94).

4. Terminologisk ækvivalens
5. Diakron ækvivalens
6. Kontekstuel ækvivalens
7. Syntaktisk-grammatisk ækvivalens
8. Metaforisk ækvivalens
9. Etymologisk ækvivalens
10. Orddannelsesækvivalens
11. Hyppighedsækvivalens
12. Lydlig-rytmisk ækvivalens
13. Diatopisk ækvivalens
14. Ordforrådsækvivalens.

Hvis man går ud fra et leksemcentreret ækvivalensbegreb og samtidig kræver, at der skal være 100 % ækvivalens på samtlige de områder, hvor det udgangssproglige og målsproglige leksem har et ækvivalenspotentiale (jfr. f.eks. Scholze-Stubenrechts fjorten områder), må man give Sapir & Whorf ret: Det er *ikke* muligt at oversætte. Fuldstændig ækvivalens, dvs. 100 % overensstemmelse mellem leksemer på to sprog, er generelt set sjælden.⁸ Man kunne fristes til at sige, at hvis to leksemer ækvivalerede inden for samtlige 14 områder, ville der ikke længere være tale om to leksemer, men om ét leksem – og dermed om ét sprog, ja i sin konsekvens endda ét individs sprog, for to individer har som bekendt aldrig 100 % sammenfaldende kode. I praksis ækvivalerer to givne leksemer kun med hensyn til *et udvalg* af punkterne. I en konkret oversættelse vil man ofte stå over for et valg: Hvilken ækvivalens skal prioriteres højest set i relation til faktorer som teksttype, tekstfunktion, intention og modtagerprofil. I en æstetisk tekst eller i film- og tv-tekstning vil den lydligt-rytmiske ækvivalens f.eks. typisk prioriteres højere end den syntaktiske-grammatiske ækvivalens. Sådanne prioriteringer kan føre til, at der vælges forskellige delækvivalenter i forskellige oversættelser.

Til Scholze-Stubenrechts liste kunne man ud over den denotative samt det konnotative betydning, hvorunder flere af punkterne kan subsummeres, føje den associative betydning, som ofte vil være den væsentligste i forbindelse med teksttyper, hvor det drejer sig om mere følelsesmæssige og subjektive forhold. F.eks. vil der typisk for en dansker, når han eller hun hører ordet *flæskesteg*, åbne sig en hel række mentale billeder knyttet til traditioner, barndommen, familien, julen, sanseindtryk (som lugten af juletræet og lyden af salmesang), forventningen om gaver osv., alt sammen associationer, som f.eks. en schweizer næppe vil forbinde med *Schweinebraten*. Her giver ordbøgerne sjældent hjælp.

⁸ „Fullekvivalens, der det foreligger en fullstendig overensstemmelse uten noen denotative eller konnotative skilnadar, viser seg å være forholdsvis sjelden i allmenspråket. En slik relasjon er likevel karakteristisk for mange tekniske og fagspesifikke ord, f.eks. plante- og dyrenavn“ (*Nordisk leksikografisk ordbok*, 106).

3. Zoner af partiel ækvivalens

Med baggrund i ovenstående kan det slås fast, at der ved oversættelse mellem to sprog normalt vil være tale om partiel ækvivalens.⁹ Hvis ækvivalensbegrebet tolkes bredt og tekstrelateret, vil fænomenet nul-ækvivalens også tilsvarende reduceres, således at der (i stedet for den i indledningen citerede inddeling i tre ækvivalensstyper) generelt vil være tale om bevægelser inden for zoner af partiel ækvivalens på en skala med nogle endepunkter, hvoraf det ene tenderer imod det, der i hvert fald på leksemniveau kan kaldes „nul-ækvivalens“.

4. Oversættelsesstrategier

Hvilke strategier findes der til løsning af oversættelsesproblemer, som er karakteriseret ved en høj grad af partiel ækvivalens tenderende imod nul-ækvivalens? I både oversættelsesteorien og metaleksikografien er der en vis konsensus om et katalog af muligheder, som først er formuleret af Kade (1964) og senere – med mindre variationer – genfindes hos bl.a. Wilss (1977), Koller (1979), Kromann/Riiber/Rosbach (1984), Carstensen (1989), Hansen (1990) og Rosenbohm (1991). I princippet er der tale om følgende fire strategier:

- Citatord (dvs. bibeholdelse af lekset fra udgangssproget, ofte i anførselstegn)
- Låneoversættelse (direkte oversættelse) / nydannelse
- Adaption
- Forklarende oversættelse.

Der kan naturligvis ikke gives ét svar på, hvilken strategi der absolut set er den mest hensigtsmæssige. Som antydnet ovenfor afhænger det bl.a. af teksttypen og læserens antciperede evne til at afkode det fremmede. Citatord, lån og nydannelse – ofte understøttet af en forklaring – er kildesprogsorienterede oversættelsesstrategier, der mest bruges i informative eller bevidst „eksotiserende“ tekster, medens den adapterende oversættelse er målsprogsorienteret, og anvendes, hvor det drejer sig om at få teksten til at fungere direkte i målkulturen.

De nævnte oversættelsesstrategier anvendes også i tosprogsordbøgerne. Følgende eksempler er hentet fra *Gyldendal Dansk-Tysk Ordbog* og *Gyldendal Tysk-Dansk Ordbog*:

Citatord

- *centrumdemokrat* [...] Mitglied der liberalen „Zentrumdemokraten“
- ²*stift* (sb.) 1. (*bispedømme*) [...] (i DK) „Stift“ n. -e
- *stiftamtmand* [...] oberster Verwaltungsbeamter (*adj.bøjn.*) eines „Stifts“

⁹ Jfr. også Zgusta (1971:325): „The usual situation is that an equivalent can be found, but not an absolute one, only a partial one“.

Låneoversættelse/nydannelse

- *Jugendweihe* [...] ungdomsindvielse
- *fastelavnsris* [...] Fastnachtsbesen *m.* -

Adaption

- *division* [...] første ~ (*BRD*) Bundesliga
- *Hof- og Statskalenderen* [...] (*tysk, omtr.*) Taschenbuch des öffentlichen Lebens
- *kammeradvokat* [...] (*svarer i BRD til*) Bundesanwalt

Forklaring

- *chancebilist* [...] [Autofahrer (*m.* -) ohne feste Platzbuchung (z.B. auf einer Fähre)]
- *dronningerunde* [...] [Verhandlung (*f.* -en) der Fraktionschefs mit der Königin vor einer neuen Regierungsbildung]
- *fastelavnsris* [...] [dänischer Fastnachtsbrauch: mit bunten Seidenpapierstreifen und Bonbons geschmückter Reisigstrauß]
- *kronjyde* [...] Bewohner (*m.* -) des zentralen Jütlands
- *stiftamtmand* [...] oberster Verwaltungsbeamter (*adj.bøjn.*) eines „Stifts“
- *Jugendweihe* (DDR) [...] (*højtidelighed til markering af unges optagelse i de socialistiske samfund*)

Nydannelse + forklaring

- *Jugendweihe* (DDR) ungdomsindvielse (*højtidelighed til markering af unges optagelse i de socialistiske samfund*)
- *fastelavnsris* [dänischer Fastnachtsbrauch: mit bunten Seidenpapierstreifen und Bonbons geschmückter Reisigstrauß]; (*kan gengives*) Fastnachtbesen *m.* -

Låneoversættelse + adaption

- *Hof- og Statskalenderen* [...] 1. (*dansk*) der Hof- und Staatskalender; 2. (*tysk, omtr.*) Taschenbuch des öffentlichen Lebens
- *Miljøstyrelse* (*i Tyskland*) Umweltbundesamt *n.*; (*DK*) Umweltrat *m.*
- *statistisk* [...] ~ Departement (*i DK*) Statistisches Amt Dänemarks; (*i BRD*) Statistisches Bundesamt.
- *sundhedsstyrelsen* (*i DK*) (*kan gengives*) die Oberste Gesundheitsbehörde (*f.*) in Dänemark; (*i Tyskland*) das Bundesgesundheitsamt.

5. Markeringspraksis i ordbøgerne

Hvorledes præsenteres de enkelte „ækvivalentsurrogater“ i ordbøgerne? Nedenstående eksempler er hentet fra *Gyldendals røde ordbøger* med dansk og tysk:

(svarer til)

- *aktieselskabsregister* (svarer til) Handelsregister *n.*
- *Koda* (organisation, svarer til) GEMA *f.*
- *LO* (svarer til) der Gewerkschaftsbund; (*BRD*) der Deutsche Gewerkschaftsbund
- *trafikkontrollør* (svarer til) Bundesbahninspektor *m. -en*

(kan gengives)

- *amagermad* (kan gengives) Doppelschnitte (*f. -n*) aus Schwarz- und Weißbrot
- *fastelavnris* (kan gengives) Fastnachtbesen *m. -*
- *gruk* (kan gengives) kurzes epigrammatisches, oft witzig-ironisches Gedicht *n. -e.*

(omtr.)

- *afværgedagsorden* (omtr.) taktischer Antrag (*m. -e*) im dänischen Folketing
- *amtmand* (omtr.) Landrat *m. -ë*
- *bededag*: store ~ (omtr.) Buß- und Betttag *m.*
- *B-indkomst* (omtr.) Einkommen (*n. -*) aus selbstständiger Tätigkeit
- *cand.mag.* (omtr.) M.A.
- *dankort* (omtr.) Scheckkarte *f.*

[...]

- *kapelmusikus* [Mitglied (*n. -e*) des Orchesters des königlichen Theaters]
- *kollegianer* [Bewohner (*m. -*) eines Studentenwohnheims]
- *skibsøl* [dänische Biersorte *f.*]
- *æbleskivepande* [Pfanne (*f. -n*) mit vielen Vertiefungen zum Backen von æbleskiver]

„...“

- ²*stift* (*sb.*) 1. (*bispedømme*) [...] (*i DK*) „Stift“ *n. -e*
- *stiftamtmand* [...] oberster Verwaltungsbeamter (*adj.bøjn.*) eines „Stifts“
- *centrumdemokrat* [...] Mitglied der liberalen „Zentrumdemokraten“

ingen eksplicit markering

- *gratist* Schwarzfahrer *m.*
- *hentehår* Sardellen *pl.*
- *handelshøjskole* Wirtschaftsuniversität *f.* -en, Handelshochschule *f.* -en.

Desuden forekommer markeringer som „i Tyskland“, „i BRD“, „i Danmark“ og „i DK“, der refererer til hhv. kildesprogs- og målsprogsorienterede ækvivalenter.

Det fremgår af disse eksempler, at en og samme type ækvivalentsurrogat præsenteres på forskellige måder. Således præsenteres den forklarende, frastiske oversættelsestype både ved hjælp af *kan gengives* (amagermad), *omtrent* (afværgedagsorden, bindtægt), *firkantede parenteser* (kollegianer) og ingen eksplicit markering (centrumdemokrat, stiftsamtmænd). Markeringerne er ikke defineret i forordet og yder næppe brugeren anden hjælp end at vise, at her er der noget knas med ækvivalenten.

6. Diskussion af problematiske strategier

6.1. Nydannelser/låneoversættelser

Det er et omdiskuteret spørgsmål, hvorvidt leksikografen skal være produktiv på målsproget og konstruere et leksem på målsproget (en nydannelse eller en låneoversættelse). Carstensen (1989, 15) opfordrer leksikografer til ikke at være for tilbageholdende med at konstruere nye ord, når blot nydannelsen markeres i anførselstegn. Scholze-Stubenrecht (1995, 4) differentierer alt efter, hvor gennemskuelig nydannelsen er:

Warum also sollte der Lexikograph nicht für das englische Wort *booby-trap* statt der Glosse *Falle, mit der man jemandem einen Streich spielen will* ein erfundenes Äquivalent wie zum Beispiel *Scherzfalle* angeben? Dies ist meiner Ansicht nach eher abzulehnen, weil 'Pseudoäquivalente' solcher Art weder das Gelingen der Verständigungsarbeit gewährleisten, noch dem Gebot der Idiomatizität der Wörterbuchäquivalente genügen. Anders liegen die Dinge bei völlig eindeutigen und 'durchsichtigen' Komposita und Wortbildungen wie etwa *Frühjahrstrimester* als Äquivalent für das britische *Hilary term*; hier wurde ein gängiges Wortbildungsmuster mit einer klaren semantischen Verknüpfungsrelation gewählt, so daß Kommunikationsstörungen weitgehend ausgeschlossen erscheinen.

I forbindelse med de fleste typer af vanskeligt oversættelige leksemer vil andre sprogbrugere end leksikografen have haft problemet, og forskellige løsningsforslag, herunder genuine nydannelser og direkte lån, kan afsøges ved søgninger på internet-sider og i elektroniske korpora. Leksikografen bør først og fremmest holde sig til de oversættelsesforslag, der er belæg for i sprogvirkeligheden – og holde sig for øje, at der naturligvis uafhængigt af ordbogen finder vellykket kommunikation sted på

tysk også om forhold, der er specifikke for dansk kultur. At en referent kun forekommer i sprogområde x, betyder ikke, at der af den grund ikke i sprogområde y kan leksikaliseres et sprogligt tegn for denne referent. Det er betænkeligt som leksikograf at konstruere ord på fremmedsproget, hvis der ikke findes ét eneste belæg i søgemaskiner og omfattende korpora, jfr. f.eks. s.v. *fastelavnsris* [...] Fastnachtbesen og s.v. *Jugendweihe* [...] ungdomsindvielse, hvor ækvivalenterne er hhv. nulfrekvente og ekstremt lavfrekvente i søgemaskinen Google.

6.2. Encyklopædiske definitioner

Som beskrevet i afsnit 1 ovenfor opereres der i metaleksikografien traditionelt med et ækvivalensbegreb, der sætter leksetet og dettes semantik i centrum. Heraf følger, at encyklopædiske definitioner ikke har den højeste prioritet, og at de definitioner, som forekommer, normalt er formuleret meget knapt. En dansker, der skal oversætte *skibsøl* til tysk, har f.eks. næppe megen gavn af flg. opslag i *Gyldendal Dansk-Tysk Ordbog*:

skibsøl [dänische Biersorte f.]

En mere udførlig forklaring kunne have sat ham i stand til at kommunikere om fænomenet. Encyklopædiske definitioner findes i højere grad i ældre bilingvale ordbøger, f.eks. Jacob Badens *Tysk-Danske Ordbog* (1787-1797), hvor et tilfældigt opslag under 'S' giver følgende resultat:

Schwarzfärber der [...] et Navn til de Farvere, der ikkun befatte sig med at farve sort, blaåt og bruunt; til Forskiæl fra de rette Kunstfarvere.

Schwarzflügler der [...] en Art Tyknæb eller Kiærnebidder med sorte Winger (Coccothraustes).

Schwarzgülden, adject. og adverb., bruges i Biergsproget om urene Sølvvertsarter, som indeholde noget lidet Guld.

Schwarzhafer der [...] en Art Havre med smaae sortagtige spidse Korn.

Schwarzholz [...] (i Forstvæsenet) 1. et Navn til alle Træer, som ikke have egentlige Blade eller Løv; f.Ex. Fyrr, Gran, Lærketræer etc. 2. en med saadanne Træarter bevoxet Strækning.

Schwarzkamm der [...] Navnet til et Slags østerlandske Herfugle med sort Kamm (Upupa manucordiata).

Schwarzmacher der [...] er et Navn til Tyve og Stratenrøvere, fordi de sværte, gjøre sig ukiendelige, i Ansigtet.

Schwarzmantel der [...] et Øgenavn til Hykklere og Pedanter.

Schwarzwälsch, *adject. & adv.*, bruges om en Art Viinstokke, som bære skønne store hængende Druer med sortbrune Bær, og have egentlig hiemme i Italien.

Schwarzwild *das* [...] et Navn til Vildsviinene, undertiden ogsaa Bjørnen og Grævlingen.

Det er evident, at sådanne encyklopædiske definitioner har en umiddelbar værdi i en L2-L1-ordbog, idet en væsentlig grundfunktion her er at tilgodese tekstreceptionen. Men også i en L1-L2-ordbog vil en fyldig forklaring være af værdi. Ofte fremstilles den encyklopædiske definition som „sidste udvej“, nemlig hvis leksikografen ikke kan finde en eller flere ækvivalenter på leksemniveau, således når Hausmann (1977:54) i forbindelse med en manglende ækvivalent til *Kreisstadt* har følgende kommentar: „In solchen Fällen bleibt nichts anderes übrig, als die Definition zu übersetzen.“

I tilfælde af forskellige oversættelsesforslag kan en ledsagende forklaring yde brugeren god hjælp med hensyn til, hvilken ækvivalent det vil være mest hensigtsmæssigt at vælge. Også når der ikke kan foreslås en eller flere ækvivalenter, kan den encyklopædiske definition anvendes som inspiration for kommunikationen (i lighed med måden, hvorpå sangskjuleren omtales hos Kauke-Keçeci 2002:259, jfr. ovenfor afsnit 1).

6.3. Ensidig anvendelse af strategier

I mange tilfælde vil ordbogen ureflekteret anvende kun én strategi ved ækvivalent-angivelsen. Umiddelbart kunne man mene, at det er en fordel for brugeren, at der kun anføres én ækvivalent, men denne enkelhed slører, at der i forskellige oversættelsessammenhænge vil være brug for forskellige ækvivalenter. I følgende opslag er der i en dansk-fransk ordbog f.eks. kun angivet målsprogsorienterede ækvivalenter:

amtsborgmester sb. (svarer til) président du conseil général

fastelavn sb. (svarer til) Mardi gras

Denne strategi vanskeliggør kommunikation på fransk om *danske* forhold. Det samme gør sig gældende, når en politimester oversættes til *mère*, fordi en borgmester i Frankrig bl.a. har politimesterfunktioner.¹⁰ Men hvis kommunikationen vedrører en dansk politimester, vil det ikke være adækvat ureflekteret at gøre politimesteren til borgmester.

Hvis der ikke kan anføres en entydig ækvivalent, bør ordbogen indeholde oversættelsesforslag maksimalt ud fra de fire muligheder, der er oplistet ovenfor, samt en forklaring, der sætter brugeren i stand til bedst at vælge den i den givne kommunikationskontekst mest hensigtsmæssige ækvivalent. Oversættelsesstrategierne bør markeres, således at brugeren er klar over, hvorvidt der er tale om et

¹⁰ Jfr. Gettrup (2002:11). Som kildesprogsbaseret oversættelse af *politimester* foreslår Gettrup *chef de circonscription*, „som er brugt i rigspolitiets fransksprogede pjece om det danske politi“.

målsprogs- eller kildesprogsorienteret ækvivalentsurrogat, og om der i tilfælde af sidstnævnte er tale om et citatord eller et konstrukt. Og et signal, hvis der ikke er tale om noget, der umiddelbart kan indsættes, men om en definition.

Det synes altså hensigtsmæssigt om nødvendigt at give flere forskellige typer ækvivalentsurrogater i samme opslag, således at brugeren kan træffe et valg. Tomaszczyk (1984:292) har, hvad angår polsk-engelsk bilingval leksikografi, gjort opmærksom på vigtigheden af f.eks. ikke udelukkende at give adapterende ækvivalentsurrogater, idet mange ordbøger „seem to find such equivalents too specific to British or American life and institutions. Texts put together using such items would pretend that they were about Britain or the USA. The original writers would not accept that.“ Han foreslår optimalt set en kombination af definition, målsprogsorienteret og kildesprogsorienteret ækvivalent.

7. Kultursensitive oplysninger i tosprogsordbøger

Valget af den ækvivalentsurrogat, der i en given oversættelsessituation vil være den mest hensigtsmæssige, kræver indgående viden om de kulturforskelle, der ligger til grund for det manglende 1:1-forhold. Dette betyder både, at ordbogsbrugeren bør forsynes med viden, så han kan agere sprogligt på fremmedsproget, herunder kompetence til at træffe valg mellem forskellige oversættelsesmuligheder. Som nævnt kunne man forestille sig flere encyklopædiske definitioner end dem, ordbøgerne typisk byder på i dag.

Schnorr (1986) har oplistet de livsområder, hvor kulturbundne ord typisk forekommer:

- Activities and festivities
- Clothing
- Tools and objects
- Historical facts
- Food and drink
- Religion
- Education and specialist knowledge.

Med hensyn til spørgsmålet om, hvor i ordbogen kultursensitive, encyklopædiske oplysninger kunne placeres, kunne man forestille sig en udnyttelse af ordbogens fordelingsstruktur på linje med den, der gælder for grammatiske oplysninger.¹¹ Dvs. der kunne gives oplysninger af kulturel art 1) i ordbogsartiklen selv, 2) i særlige synopseartikler, 3) i illustrationer; 4) i omteksten, 5) i andre bøger. Tilløb hertil findes i nyere monolingvale ordbøger som *PONS BwDaF* (1999) og *Langen-*

¹¹ Jfr. f.eks. Mogensen (1998).

scheidt's Power Dictionary (2002). Med hensyn til kultursensitive oplysninger i bilingvale ordbøger udgør *Madagassisch-Deutsches Wörterbuch* (1991) og *Gylden-dal Dansk-Spansk Ordbog* (1999) positive undtagelser. I førstnævnte gives kultursensitive oplysninger både i form af illustrationer og encyklopædiske informationer, f.eks.:

diamànga *a.* madagassische Kampfsportart, die darin besteht, sich gegenseitig an den Händen festzuhalten und dabei heftige Tritte mit den Fußsohlen auszuteilen.

I *Dansk-Spansk Ordbog* (1999) arbejdes især med synopseartikler (f.eks. introduceres en lang række rutineformler som synopseartikel under opslaget *hilse*). Ud over, at de kultursensitive oplysninger i højere grad kunne integreres i de gængse tosprogsordbøger, kunne man til hvert sprogpar forestille sig særlige kulturordbøger, hvor man – evt. under inddragelse af den konnotative og associative ækvivalens (jfr. afsnit 2 ovenfor) – i systematisk form kunne samle og beskrive de områder, hvor der findes afvigelser og dermed oversættelsesvanskeligheder mellem to kulturer.¹² Hvis man således kunne udbygge de kulturelle forklaringer, ville man kunne inddrage en bred vifte af pragmatiske og kultursensitive oplysninger. Faktisk kunne man overveje at gå så vidt som til i tosprogsordbøgerne at gøre det, Kühn (2002) kritiserer en nyere tysk learner-ordbog for ikke at gøre. Han kræver, at ordbogen oplyser brugeren om det, der er specielt for den tyske kultur og f.eks. under lemmaet *Stammtisch* kommer med en kultursensitiv forklaring om, at man ikke bør sætte sig ved et bord, hvor skiltet *Stammtisch* står, da det er reserveret til stamgæster, eller under *ausmachen* bringer en lille dialog, som viser, hvorledes Herr Müller telefonisk aftaler tid hos tandlægen.

8. anbefalinger og konklusion

Dette bidrag tog udgangspunkt i spørgsmålet om, hvorvidt det overhovedet kan lade sig gøre at oversætte. Som det vil være fremgået, er svaret et betinget „ja“. Ja'et er dels betinget af, at total ækvivalens i langt de fleste tilfælde ikke vil være opnåelig, idet der typisk vil være tale om zoner af partiel ækvivalens. Dels er det betinget af, at der vil være tilfælde, hvor der ikke foreligger en ækvivalent på leksemniveau, men hvor ækvivalensen må skabes gennem en for tekstens målgruppe adækvat forklaring. I tilfælde af, at der til et givet udgangslekssem findes forskellige ækvivalentkandidater (f.eks. kildesprogsorienterede, målsprogsorienterede...) bør disse præsenteres ved en konsekvent markeringsstrategi og gerne ledsages af en encyklopædisk-pragmatisk forklaring, således at ordbogsbrugeren sættes i stand til at vælge den ækvivalent, der vil være mest optimal set i relation til brugerens givne kommunikativt betingede tekstproblem. „Nydannelser“ på fremmedsproget (til brug for

¹² Jfr. Gerzymisch-Arbogast (1994:83), Lissance (1949) og Nida (1958). Nida taler om et „ethnolinguistic dictionary“.

kommunikation om referenter, der ikke findes i den fremmedsproglige kultur) bør medtages i ordbogen, for så vidt som der findes et nærmere fastsat antal belæg for dem i sprogvirkeligheden (f.eks. på internetsider, i korpora og i officielt informationsmateriale). Nulfrekvente nydannelser skabt til lejligheden af leksikografen bør undgås.

Det blev vist, at leksikografien i modsætning til oversættelsesvidenskaben traditionelt ikke går ud fra teksten, men leksetet som ækvivalensbegrebets reference. I leksikografien anses parafraserende definitioner derfor ofte for en „sidste udvej“, nemlig i de tilfælde, hvor der ikke kan anføres ækvivalenter på leksemniveau. I erkendelse af, at ordbøger er værktøj, der skal hjælpe brugeren med at overvinde tekstuel betingede vanskeligheder i bestemte kommunikationssituationer (jfr. afsnit 1 ovenfor), har dette bidrag søgt at plædere for, at leksikografien bør tilnærme sig et mere funktionelt, tekstuel orienteret ækvivalensbegreb. I tilfælde af kulturelle og onomasiologiske afvigelser mellem to sprog bør encyklopædiske definitioner ikke være en nødløsning, men, idet der naturligvis tages hensyn til den givne målgruppes behov, i langt højere grad og under udnyttelse af den givne fordelingsstruktur integreres systematisk både i L1- og L2-ordbøgerne. Et åbent spørgsmål er dog, hvorvidt også de konnotative og associative ækvivalenser samt f.eks. den fremmede kulturs pragmatiske regler for restaurantbesøg, telefonsamtaler etc.¹³ kan beskrives inden for rammerne af gængse tosprogsordbøger, eller om de kræver en særlig leksikografisk genre (som f.eks. den i bidraget omtalte „kulturordbog“).

9. Litteratur

9.1. Ordbøger

- Baden, Jacob: *Fuldstændig Tydsk og Dansk Ordbog. Sammendragen af de nyeste og bedste Tydske Ordbøger*. Med en Fortale om det tydske Sprogs og den tydske Litteraturs Værdi for det Danske ved M. Jacob Baden, Professor ved Kiøbenhavns Universitet. Første Deel. A-L 1787. Anden Deel M-Z 1797. Kiøbenhavn: Gyldendal 1787-1797.
- Gyldendal Dansk-Fransk Ordbog* = Hansen, Else Juul, Henrik Hovmark, Kirsten Jeppesen Kragh, Birgit Schlifer: *Dansk-Fransk Ordbog*, 7. udgave. København: Gyldendal 2002.
- Gyldendal Dansk-Tysk Ordbog* = Bork, Egon: *Dansk-Tysk Ordbog*. 11. udgave ved Holm Fleischer, Jens Erik Mogensen, Helmut Molly & Elisabeth Møller. København: Gyldendal 1999.
- Gyldendal Tysk-Dansk Ordbog* = Bork, Egon: *Tysk-Dansk Ordbog*. 14. udgave ved Jens Erik Mogensen og Ingeborg Zint. København: Gyldendal 1999.
- Gyldendal Dansk-Spansk Ordbog* (1999) = Hansen, Johan Windfeld og Birthe Gawinski: *Dansk-Spansk Ordbog*. 5. udgave. København: Gyldendal 1999 [1.-4. udgave: Munksgaard 1982-1998].

¹³ Jfr. Gerzymisch-Arbogast (1994:83) og Kühn (2002).

- Langenscheidt's Power Dictionary* (2002) = *Langenscheidt's Power Dictionary Englisch-Deutsch, Deutsch-Englisch. Zum Nachschlagen und Lernen*. Völlige Neuentwicklung. Herausgegeben von der Langenscheidt-Redaktion. Berlin usw.: Langenscheidt 2002.
- Madagassisch-Deutsches Wörterbuch* (1991) = Bergenholtz, Henning et al.: *Madagassisch-Deutsches Wörterbuch / Rakibolana Malagasy-Alema*. Antananarivo: Leximal 1991.
- Nordisk leksikografisk ordbok* = Bergenholtz, Henning, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson, Bo Svensén (med bidrag af Helgi Haraldsson, Hans Kristian Mikkelsen, Jaakko Sivula): *Nordisk leksikografisk ordbok*, Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi i samarbeid med Nordisk språksekretariat, skrift 4. Oslo: Universitetsforlaget 1997.
- PONS BwDaF* (1999) = Hecht, Dörthe: *PONS Basiswörterbuch Deutsch als Fremdsprache: das einsprachige Lernerwörterbuch zum neuen Zertifikat Deutsch*. Vollständige Neuentwicklung, bearbeitet von Dörthe Hecht; Annette Schmollinger. Stuttgart: Klett 1999.

9.2. Øvrig litteratur

- Carstensen, Stine (1989): „Zur Darstellung kulturgebundener Wörter in der zweisprachigen Lexikographie“. I: *Kopenhagener Beiträge zur Germanistischen Linguistik* 25, s. 5-21.
- Gerzymisch-Arbogast, Heidrun (1994): *Übersetzungswissenschaftliches Propädeutikum*, UTB für Wissenschaft: Uni-Taschenbücher 1782. Tübingen, Basel: Francke.
- Gettrup, Harald (2002): [Anmeldelse af] „Dansk-Fransk Ordbog. 7. udgave. I serien Gylvendals Røde Ordbøger. Ved Else Juul Hansen, Henrik Hovmark, Kirsten Jeppesen Kragh, Birgit Schlifer“. I: *LEDA-Nyt nr. 34*, s. 9-12.
- Hansen, Gitte Baunebjerg (1990): *Artikelstrukturen im zweisprachigen Wörterbuch. Überlegungen zur Darbietung von Übersetzungsäquivalenten im Wörterbuchartikel*, Lexicographica: Series Maior 35. Tübingen: Niemeyer.
- Hansen, Gyde (1995): *Einführung in das Übersetzen*. København: Handelshøjskolens Forlag.
- Hausmann, Franz Josef (1977): *Einführung in die Benutzung der neufranzösischen Wörterbücher*, Romanistische Arbeitshefte 19. Tübingen: Niemeyer.
- Kade, Otto (1964): „Ist alles übersetzbar?“ I: *Fremdsprachen*, s. 84-100.
- Kauke-Keçeci, Wilma (2002): *Sinnsuche. Die semiotische Analyse eines komplexen Ritualtextes – am Beispiel der ostdeutschen Jugendweihe nach 1989*. Leipziger Arbeiten zur Sprach- und Kommunikationsgeschichte 8. Frankfurt am Main usw.: Peter Lang.
- Koller, Werner (1979): *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*, Uni-Taschenbücher 819. Heidelberg: Quelle und Meyer.
- Kromann, Hans-Peder, Theis Riiber, Poul Rosbach (1984): „Überlegungen zu Grundfragen der zweisprachigen Lexikographie“. I: Wiegand, Herbert Ernst (Hrsg.): *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie V*, Germanistische Linguistik 3-6/84, s. 159-238.
- Kühn, Peter (2002): „Kulturgebundene Lexik und kultursensitive Bedeutungserläuterungen im deGruyter Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache“. I: Wiegand, Herbert Ernst (Hrsg.): *Perspektiven der pädagogischen Lexikographie des Deutschen II*. Untersuchungen anhand des de Gruyter Wörterbuches Deutsch als Fremdsprache, Lexicographica, Series Maior 110. Tübingen: Niemeyer, s. 161-200.

- Lissance, A. (1949): „The translator's dictionary“. I: *German Quarterly* 22, s. 134-144.
- Mogensen, Jens Erik (1998): „Grammatik im zweisprachigen Wörterbuch mit Dänisch und Deutsch: Verteilungsstruktur und Kondensierung“. I: Harald Pors, Lisbeth Falster Jakobsen, Flemming Talbo Stubkjær (Hrsg.): *Sprachgermanistik in Skandinavien. Akten des IV. Nordischen Germanistentreffens auf Schloß Sandbjerg 5. bis 8. Juni 1996*. Aarhus, s. 195-207.
- Mogensen, Jens Erik (2000): „Hochdeutsch in der dänischen Lexikographie des 18. und 19. Jahrhunderts“. I: Hans-Peter Naumann, Silvia Müller (Hrsg.): *Hochdeutsch in Skandinavien*, Beiträge zur Nordischen Philologie 28. Tübingen, s. 65-79.
- Nida, Eugene (1958): „Analysis of meaning and dictionary making“. I: *International Journal of American Linguistics* 24, s. 279-292.
- Petkov, Pavel (2001): „Zum Problem der Äquivalenzbeziehung und der lexikographischen Lücke in zweisprachigen Wörterbüchern“. I: Birgit Iгла, Pavel Petkov, Herbert Ernst Wiegand (Hrsg.) (2001): *Theoretische und praktische Probleme der Lexikographie. 1. Internationales Kolloquium zur Wörterbuchforschung am Institut Germanicum der St. Kliment Ohridski-Universität Sofia, 7. bis 8. Juli 2000*. s. 73-81.
- Rettig, Wolfgang (1985): „Die zweisprachige Lexikographie Französisch-Deutsch, Deutsch-Französisch. Stand, Probleme, Aufgaben“. I: *Lexicographica* 1, s. 84-121.
- Rosenbohm, Hans-Otto (1991): „Äquivalentlose Lemmata und kulturgebundene Wörter in zweisprachigen Wörterbüchern“. I: *Hermes. Journal of Linguistics* 6, s. 111-123.
- Schnorr, Veronika (1986): „Translation Equivalent and / or Explanation? The Perennial Problem of Equivalence“. I: *Lexicographica. International Annual for Lexicography*. Ed. by Antonín Kučera, Alain Rey, Herbert Ernst Wiegand, Ladislav Zgusta. Tübingen: Niemeyer, s. 53-60.
- Scholze-Stubenrecht, Werner (1995): „Äquivalenzprobleme im zweisprachigen Wörterbuch“. I: Herbert Ernst Wiegand (Hrsg.): *Studien zur zweisprachigen Lexikographie mit Deutsch II*, Germanistische Linguistik 127-128. Hildesheim, New York 1995, s. 1-16.
- Svensén, Bo (1997): *Handbok i lexikografi. Principer och metoder i ordboksarbete*. Stockholm.
- Tomaszczyk, Jerzy (1984): „The Culture-Bound Element in Bilingual Dictionaries“. I: Hartmann, R. R. K. (Hrsg.): *LEXeter '83 Proceedings, Papers from the International Conference on Lexicography at Exeter, 9-12 September 1983*. Lexicographica, Series Maior 1. Tübingen: Niemeyer 1984, s. 289-297.
- Wiegand, Herbert Ernst (2004): „Äquivalenz, Äquivalenzdifferenzierung und Äquivalentpräsentation in zweisprachigen Wörterbüchern. Eine neue einheitliche Konzeption“. I: Henrik Gottlieb, Jens Erik Mogensen, Arne Zettersten (Hrsg.): *Symposium on Lexicography XI*, Lexicographica. Series Maior. Tübingen: Niemeyer.
- Wilss, Wolfram (1977): *Übersetzungswissenschaft. Probleme und Methoden*. Stuttgart: Klett.
- Zgusta, Ladislav (1971): *Manual of Lexicography*. Janua Linguarum. Series Maior 39, The Hague, Paris: Mouton.
- Zgusta, Ladislav (1984): „Translational Equivalence in the Bilingual Dictionary“. I: Hartmann, R. R. K. (Hrsg.): *LEXeter '83 Proceedings, Papers from the International Conference on Lexicography at Exeter, 9-12 September 1983*, Lexicographica, Series Maior 1, Tübingen: Niemeyer 1984, s. 147-164.

